

ДОКУМЕНТИ ПЕРЕКОНОЮТЬ: ВТРАТИ УКРАЇНСТВА ВІД ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ – ЩОНАЙМЕНШЕ СІМ МІЛЬЙОНІВ

Володимир Сергійчук

УДК 94:341.485](477)“1932/1933”

У статті встановлено, що міграційні потоки в УСРР після Всесоюзного перепису населення СРСР 1926 року вивчено недостатньо, а дані переписів 1937 і особливо 1939 року сфальсифіковано. Це не дає можливості встановити реальної картини втрат, спричинених Голодомором-геноцидом 1932–1933 років. Публікацією невідомих документів з таємних архівів більшовицької влади вперше зроблено спробу визначити кількість жертв — за базовий відлік узяті офіційні дані руху населення УСРР станом на 1 січня 1932 року. Зауважено, що на нинішньому етапі досліджень можна стверджувати про спричинені Голодомором втрати щонайменше в 7 млн осіб. Відтак необхідно продовжувати наукові пошуки щодо вивчення міграційних процесів для уточнення вказаної цифри.

Ключові слова: Голодомор-геноцид 1932–1933 років в УСРР, кількість жертв, Всесоюзні переписи населення 1937 і 1939 років.

В статье установлено, что миграционные потоки в УССР после Всесоюзной переписи населения 1926 года изучены недостаточно, а данные переписей 1937 и особенно 1939 года сфальсифицированы. Это не дает возможности установить реальную картину потерь, нанесенных Голодомором-геноцидом 1932–1933 годов. Публикацией неизвестных документов из секретных архивов большевистской власти впервые сделана попытка определить количество жертв — за базовый отсчет взяты официальные данные движения населения УССР по состоянию на 1 января 1932 года. Отмечено, что на нынешнем этапе исследований можно говорить о потерях от Голодомора минимум в 7 млн человек и что необходимо продолжать научные изыскания для уточнения этой цифры.

Ключевые слова: Голодомор-геноцид 1932–1933 годов в УССР, количество жертв, Всесоюзные переписи населения СССР 1937 и 1939 годов.

The article ascertains that migration flows in the USSR after the 1926 All-Union Population Census are still insufficiently studied, while the figures of the 1937 and especially 1939 enumerations have been forged. It precludes from establishing a real picture of the losses caused by the 1932–1933 Famine-Genocide. By publishing unknown documents from secret archives of the Bolshevik government, the author firstly attempts to determine the number of victims, with taking, as a baseline, the official figures of the USSR population movement as of January 1, 1932. It is noticed that at this stage of studies one can affirm the Holodomor-entailed losses at least at 7 million people. Therefore, it is necessary to continue scientific research on investigating migration processes to specify the figure stated.

Keywords: 1932–1933 Famine-Genocide in the USSR, death toll, 1937 and 1939 All-Union population censuses.

Коли Міжнародна комісія юристів і Комісія Конгресу США 1988 року розкрили перед світом страхітливий злочин більшовицької влади, яка заморила під час Голодомору 1932–1933 років мільйони українських селян, то Москва змушена була визнати цю трагедію нашого народу, дозволивши говорити про втрати у три з половиною мільйони життів. Хоча німецькі дипломати ще тоді вказували про кількість жертв від семи до десяти мільйонів [9, с. 130, 161].

Український еміграційний дослідник Т. Со-сновий уважав, що ця цифра має становити 7521 тис. осіб [13, с. 42].

На такій позиції стояла й уся наша емі-грація — тільки вона могла говорити про цей злочин Москви. Так, 2 серпня 1953 року в Манчестері (Великобританія) було проведе-но маніфестацію під гаслом «Обвинувачуємо Москву за смерть семи мільйонів українців, знищених голодом 1933 року» [17].

Сприймався цей вираз і в Україні. Але восе-ни 2015 року керівники п'яти українських на-укових інституцій Північної Америки — Укра-їнського наукового інституту Гарвардського університету, Канадського інституту украї-нських студій, Наукового товариства імені Та-раса Шевченка, Української Вільної академії

наук і Американської асоціації українських студій — звернулися до голови Оргкомітету з відкриття Меморіалу Голодомору в Україні в 1932–1933 роках у Вашингтоні Михайла Савківа-молодшого з проханням не вживати загальноприйняту вже цифру втрат від 7 до 10 млн, а обмежитися висновками професорів Андре Граціозі, Тімоті Снайдера і Станіслава Кульчицького, які стверджують, що ця трагедія забрала життя принаймні вдвічі менше нашого селянства. Бо інакше, мовляв, це викличе протести в певних антиукраїнських колах, чим негайно скористаються кремлівські пропагандисти для звинувачення української науки в некомпетентності тощо.

До цього застереження прислухалися організатори. Тим паче, що і в Україні з'явилася стаття демографів та істориків, які дещо підняли планку смертності під час Голодомору — до 3,9 млн осіб [14, с. 87].

Українські демографи й історики при цьому спираються на офіційні дані, які вже давно піддаються сумніву. Зокрема, коли йдеться про Всесоюзні переписи населення СРСР 1937 і 1939 років, хоч обидва вони не тільки не дають можливості визначити міграційні потоки через відсутність відповідного запитання, як це було в попередніх переписах 1897 і 1926 років, а й грішать суттєвими неточностями в підрахунках.

Особливо це стосується останнього. Скажімо, за офіційними документами більшовицької влади відомо, що на початок 1939 року в Україні нараховувалося 11 195 620 міських жителів, 19 755 848 — сільських, а всього — 30 946 218 осіб [15].

Зовсім іншу картину подає начальник Управління народногосподарського обліку УРСР Рябичко у своїй таємній доповідній на ім'я голови Ради народних комісарів УРСР Д. Коротченка від 30 січня 1939 року: міського населення — 10,6 млн, сільського — 18,6 млн, а всього — 29,2 млн осіб [2, арк. 2].

Як бачимо, понад півтора мільйона населення УРСР 1939 року було приписано, а це не дає демографам можливості одержати правильні

висновки. Що стосується отриманих з Москви даних перепису 1937 року, який узагалі був засекречений, то в порівнянні з первинними документами, що лежать в Києві [6, арк. 24–46], цифра, за нашими підрахунками, збільшена на 402 тис. осіб — до 28 387 609 [7, с. 58].

Ретельне ознайомлення зі зведеними по районах результатами, що, як правило, корелюються з даними фінансових інституцій, демонструє таку закономірність: у тих суто аграрних регіонах, де показано приріст населення в порівнянні з періодом до 1926 року, набагато нижчим є облік населення, здійснений органами Наркомату фінансів УСРР за півроку до перепису. Наприклад, на тодішній Вінниччині в Старокостянтинівському районі до 60,1 тис. мешканців, зафіксованих 1926 року, додалися нібито нові, бо 1937 року всього тут проживало, якщо вірити утаємниченим даним, уже 61,5 тис. осіб, що становило 102,2 % від попереднього перепису населення. Але фінансові органи станом на 1 червня 1936 року нараховували тут тільки 43,7 тис. людей. Подібна картина і в Заславському районі (відповідно: 48,3 тис., 48,8 тис., 100,9 % і 38,1 тис.), Славутському (61,3 тис., 64,5 тис., 105,4 % і 49,1 тис.) [6, арк. 25–27].

Такі самі факти зафіксовано й в інших областях УСРР, що вимагає, зрозуміло, ретельного вивчення документів і відповідної уваги демографів.

Крім застереження щодо взяття за основу сфальсифікованих переписів, особливо 1939 року, вважаємо помилковим включення до обрахунку 1937–1938 років, оскільки черговий Всесоюзний перепис населення відбувся на початку 1937 року, і дані за період до наступного (у 1939 р.) відбивають уже зовсім інші події. Так, вивезення ув'язнених за межі республіки включно з 1938 роком охоплює період, коли відправляли з УСРР і тих, хто ставав «ворогом народу» вже ніяк не за «злочини», що їх інкримінували голодним людям у зв'язку з прийняттям 7 серпня 1932 року так званого закону про п'ять колосків.

Подібне можна сказати про міграцію євреїв за межі республіки в 1928–1938 роках у кіль-

кості 57 тис. осіб і організований набір робочої сили із сільської місцевості на новобудови за межами України в 1935–1938 роках (170 тис. осіб за оцінкою вказаних авторів).

Не могли всі українські селяни перебраться в місто, як у цьому нас хочуть переконати російські дослідники О. Шубін і В. Жиромська. Мовляв, за словами останньої, «крестьяне, бежавшие из украинских деревень, нужны были украинской индустрии. Вот и ставили местные власти свои заградотряды с приказом — не выпускать, а у российской стороны у таких же заградотрядов приказ был — не выпускать» [16].

Ці слова В. Жиромської, як можемо переконатися з офіційних документів, входять у повне протиріччя з постановою ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 22 січня 1933 року про заборону виїзду голодним українським селянам до Росії й Білорусі за хлібом, тобто зовсім з інших мотивів. І не поглинула українська індустрія всіх голодних селян України — лише незначну частину, бо городян в УСРР з 1926 по 1937 рік стало більше тільки на 4 млн.

Але це не значить, що весь приріст міського населення за вказаний період у кількості 4300 тис. стався тільки через відтік з українського села. Українське місто зростало в цей час насамперед за рахунок власного природного приросту і механічного припливу робочої сили, у тому числі й з Росії, починаючи ще з будівництва Дніпрогесу 1927 року. А як тільки почали ставати до ладу нові заводи в УСРР, то передбачалося забезпечувати їх кваліфікованою робочою силою саме з Росії.

Ці переселенці перебиралися не одинаками, а з родинами, потім закликали родичів, знайомих. Так, керуючий Українською конторою «Нафтопровідскладбуд» Верховський, якого перекинули з Липецька, привіз із собою таких працівників: Я. Л. Бухштабера, А. Б. Аксельруда, А. А. Гурвича, З. І. Шелехову (дружина), В. М. Карпана, Г. Д. Долина, Ф. М. Цукерман (сестра), М. І. Шварцман, Я. І. Бердичевського, Ю. Г. Негруша, Н. М. Каца та інших [1].

Так, завозили людей з Росії й Білорусі, відмовляючи своїм голодним селянам, які прагнули влаштуватися на заводи й фабрики, аби одержати продовольчий пайок. Скажімо, 26 жовтня 1932 року політбюро ЦК КП(б)У постановило, що з 48 961 необхідного робітника для вугільних шахт Донбасу на четвертий квартал 1932 року 20 000 повинна покрити Україна, а 28 961 — БСРР і РСФРР. Зокрема, з БСРР мали надіслати 8200 осіб, Татарстану — 9000 і ЦЧО — 11 760.

Але ж ніхто за 25 років так і не дослідив ці міграційні потоки...

Зрозумівши, яких великих втрат зазнало українське село, більшовицьке керівництво УСРР уже з початку 1933 року почало приховувати реальні дані руху населення в республіці. Так, у виданих Управлінням справами Раднаркому УСРР адміністративно-територіальних довідниках по кожній області, де вміщено навіть дані про виконання взимку 1933 року хлібозаготівель з урожаєм 1932 року, поточна кількість населення вказується станом на 1 січня 1932 року. Водночас із підготовлених до друку таблиць вилучено дані про кількість сільського населення. А у виданому 1936 року довіднику «Райони УСРР» кількість населення вказано станом нібито на 1 січня 1933 року, хоча наведені показники мало чим відрізняються від заявлених ще в жовтні 1932 року даних про кількість контингенту, який має бути забезпечений сіллю й сірниками. Так-от, на IV квартал 1932 року населення УСРР за цим критерієм складало 31 909 тис. осіб [4].

Тим часом Всесоюзний перепис населення з року в рік переносили. Спочатку постановою ВЦВК і Раднаркому СРСР його було призначено на грудень 1933 року, проте 15 квітня відкладено до початку 1935-го, 26 червня 1934 року — перенесено на січень 1936-го, через рік, 15 червня 1935 року, — перенесено на грудень 1936-го, і, нарешті, 28 квітня 1936-го остаточну дату призначено на січень 1937 року [10, с. 170].

Таким чином, сталінська статистика, яка вже із січня 1933 року перестала бути чес-

ною в питаннях руху населення УСРР, не дає можливості демографам встановити точні дані втрат під час Голодомору 1932–1933 років. Однак, ставлячи під сумнів вірогідність кількісних показників переписів 1937 і 1939 років, все-таки вважаємо за можливе ретельніше дослідити рух населення в УСРР у 1932–1936 роках, що дозволить встановити точнішу кількість жертв цієї трагедії. На нашу думку, у ситуації, яка склалася з неповною джерельною базою щодо міграційних процесів в УСРР в 1929–1931 роках, необхідно взяти за основу поточний облік населення станом на 1 січня 1932 року.

У кожному з виданих у Харкові управлінням справами Раднаркому УСРР восьми довідників з основних статистично-економічних показників господарства районів відповідних областей і Автономної МСРР перший розділ «Територія та населення» супроводжується спеціальним поясненням до таблиць: «Відомості про територію та населення складено за станом на 1 січня 1932 року за матеріалами Центральної Адміністративно-Територіальної Комісії при ВУЦВК'у, що їх одержано від районних виконавчих комітетів» [11, с. 5].

У цілому ж населення УСРР на той час, згідно з ними, нараховувало 32 680,7 тис. осіб населення: міського — 7127,7 тис., сільського — 25 553 тис. [11, с. 8].

Крім того, названі цифри корелюються в динаміці й у подальшому: у доповіді ЦК КП(б) У про планування завдань щодо забезпечення населення УСРР сіллю і сірниками зазначено, що станом на 1 жовтня 1932 року в Україні нараховувалося 31 909 тис. осіб, у тому числі 7235 тис. міського і 24 674 тис. сільського населення [4].

Як бачимо, від січня 1932 року спостерігається тенденція щодо загального зменшення, хоча і міське, і сільське населення в порівнянні з переписом 1926 року значно зросло, незважаючи на депортації куркулів, добровільні переселення за межі УСРР та інші міграційні потоки.

Ось чому, на наше глибоке переконання, виходячи саме із цих останніх показників обліку

населення (жовтень 1932 р. як переддень Великого Голодомору), і необхідно розраховувати втрати населення УСРР у 1932–1933 роках. Зрозуміло, що насамперед сільського, проти якого і був спрямований цей страшний удар.

Знаючи про наявність 24 674 тис. українських селян на початку жовтня 1932 року і встановлену їхню кількість Всесоюзним переписом 1937 року (18 825 842 особи), бачимо конкретну цифру зменшення — 5 849 842 особи, а з урахуванням приросту сільського населення у 1934–1936 роках щонайменше в 700 тис. — 6 549 842 особи!

Залишається додати втрати з початку 1932 року. Про те, що голод в Україні лютував уже тієї весни, свідчать документи українських архівів. Так, у листі до Сталіна 15 березня 1932 року С. Косіор повідомляв, що найбільше вражена голодом Дніпропетровська область, звідки «нам більш усього надходить інформації про голодування, про померлих і т. п., тоді як, наприклад, по Одеській області повідомлень дуже мало.

Понад 70 % всіх смертей припадає на Дніпропетровську область. З 49 районів області важкими є 35 районів [С. Косіор виправив на 21. — В. С.]. На другому місці Київська область, 31 район важкий» [5, арк. 7].

Особливо важке становище, наголошував С. Косіор, «так званих поворотців, тобто тих, хто підчас [розкуркулення. — В. С.] разом з родиною бродив десь, а тепер у значних кількостях повертаються в свої села і колгоспи. Ось чому голодуючі є мало не в усіх районах <...> Є випадки, коли виданий на руки хліб забирали назад» [5, арк. 8].

Звичайно, коли побіжно аналізувати загальні дані руху населення в УСРР від 1926 до 1937 року, то й справді можна сприйняти висновки професора Станіслава Кульчицького чи згаданої групи дослідників із числа істориків і демографів. І зовсім іншою виглядає картина щодо втрат від Голодомору, коли порівнювати показники 1937 року до наявності населення УСРР станом на 1 січня 1932 року:

З історії науки

Області	1926 р.	1932 р.	1937 р.	1937 р. у % до	
				1926 р.	1932 р.
Київська	5800,9	6347,8	4997,9	86,0	78,7
Чернігівська.....	2784,3	2909,3	2500,0	90,0	85,9
Вінницька	4358,5	4726,4	3882,4	89,0	82,1
Харківська.....	5722,6	6412,4	4969,8	87,0	77,5
Дніпропетровська	3483,7	4032,2	3671,2	105,2	91,0
Одеська	3244,6	3469,1	2876,6	88,5	82,9
Донецька	2963,7	4174,0	4528,3	152,5	108,4
Молдавська АСРР	567,6	609,5	565,6	100,0	92,7
УСРР	28 925,9	32 680,7	28 213,8	97,4	86,3

Тут уже особливо вражаючим є порівняння показників: не вистачає вже не 3,5 чи 3,9 млн, а 4466,9 тис. осіб. А якщо додати ще 1152,9 тис. приросту в 1934–1936 роках, то маємо 5619,8 тис. осіб втрат від Голодомору.

Ще реальнішою виглядає картина, якщо розглянути окремо сільське населення України. Його в УСРР 1926 року нараховувалося 23 663 113 осіб: у Вінницькій області — 3 829 831, Київській — 4 748 237, Чернігівській — 2 444 022, Харківській — 4 747 282, Донецькій — 2 032 386, Дніпропетровській — 2 916 426, Одеській — 2 455 291, Молдавській АСРР — 489 638 [8, с. 51, 53].

У 1937 році нараховували вже на майже 5 млн менше — 18 825 842 осіб: у Вінницькій області — 3 456 669, Київській — 3 786 939, Чернігівській — 2 194 462, Харківській — 3 469 456, Донецькій — 1 392 845, Дніпропетровській — 2 152 859, Одеській — 1 899 485, Молдавській АСРР — 473 127 [8, с. 56, 58].

Офіційна різниця по УСРР — 4 837 271 особа, а якщо додати приріст до 1937 року, то 6724,5 тис. Але зовсім інші результати одержуємо, коли відлік втрат починаємо з 1 січня 1932 року:

Області	1926 р.	1932 р.	1937 р.	1937 р. у % до	
				1926 р.	1932 р.
Київська	4 748 237	5257,8	3 786 939	79,7	72,0
Чернігівська.....	2 444 022	2581,4	2 194 462	89,7	85,0
Вінницька	3 829 831	4233,8	3 456 669	90,2	81,6
Харківська.....	4 747 282	5035,9	3 469 456	73,0	68,8
Дніпропетровська	2 916 426	3116,9	2 152 859	73,8	69,0
Одеська	2 455 291	2637,4	1 899 485	77,3	72,0
Донецька	2 032 386	2157,6	1 392 845	68,6	64,5
Молдавська АСРР	489 638	536,2	473 127	96,6	88,2
УСРР	23 663 113	25 550,3	18 825 842	79,5	73,6

Згідно з наведеними даними, втрати сільського населення становлять 6724,5 тис. осіб. Знову ж таки, коли додаємо приріст сільського населення до 1937 року щонайменше в кількості 700 тис., то маємо майже ту саму цифру: 7424,5 тис. осіб.

Ось чому до встановлення конкретної цифри шляхом ретельної перевірки всіх об-

ставин цієї трагедії, на нашу думку, виправданим є стверджувати про мінімальну цифру в 7 млн.

А тим часом необхідно продовжувати цілеспрямований пошук, що додасть до цієї поки приблизно визначеної кількості жертв багатьох ще й досі не врахованих. І йдеться не тільки про тих, хто загинув від голодної смерті на україн-

ському чорноземі, а й про жертви, спричинені Голодомором.

По-перше, чомусь мовчимо про ще один міграційний потік у 1932–1933 роках — тисячі голодних українських селян, які намагалися через поліські болота, Збруч і Дністер дістатися Польщі й Румунії, але були розстріляні радянськими прикордонниками або не допливли до рятувального берега, де сподівалися купити бажаний хліб. Ті ж, яким пощастило, вже не повернулися в УСРР до 1937 року. І їх також були тисячі. Тобто вони не стали тоді городянами, вони є втратами для УСРР через Голодомор.

По-друге, не враховано тих селян, які за невиконання непосильних хлібозаготівель стали жертвами судових репресій, що були організовані так, «чтобы твердостью, быстротою применения и надлежащей политизациею всего процесса судебного нажима обеспечить максимальный эффект судебного вмешательства». У що це вилилося, можна дізнатися зі звітів генерального прокурора і наркома юстиції УСРР В. Полякова: після введення в дію Закону від 7 серпня 1932 року станом на 25 листопада 1932 року вже було засуджено близько 37 тис. селян. У тому числі 500 особам було винесено смертний вирок: за половину серпня розстріл застосовано до 27 засуджених, за вересень — до 193, за жовтень — до 121, за листопад — до 159. А за час від 26 листопада по 7 грудня до розстрілу було засуджено 137 осіб.

Подібне тривало й 1933 року. За січень у Харківській області засуджено до розстрілу 117 осіб. За першу п'ятиденку лютого в Дніпропетровській області до смертної кари засуджено 44 особи...

Ніхто ніколи не враховував померлих від голоду в камерах попереднього ув'язнення. Так, у Зінов'ївському ДОПРі в грудні 1932 року таких було 20, у січні 1933-го — 117, лютому — 163, за 13 днів березня — 105. Чи пораховано подібні втрати по всіх місцях позбавлення волі, де карали наших селян, яких уже було знято з обліку за місцем проживання?

31 березня 1933 року нарком юстиції і генеральний прокурор УСРР В. Поляков рапор-

тував генеральному секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору, що за період від 27 листопада 1932 року на північ вивезено 86 884 правопорушника із числа селян, яким інкримінували злочини за «посягання на соціалістичну власність» або злісне невиконання хлібозаготівель. Скільки їх там померло від голоду, застудних хвороб і непосильної праці? Відомо, що 1932 року вмерло із числа «куркульського засланя» 87,7 тис. осіб, а в 1933-му — 151,6 тис. Яка кількість із них українська — ніхто ще не поррахував.

Ота більшовицька твердість у здійсненні репресій за невиконання хлібозаготівель призводила до трагічних наслідків, що супроводжувалися новими втратами: дружина члена управи артіль «Восход» Волноваського району Донецької області, якого притягнули до відповідальності за нібито розтринькування колгоспного хліба, зарубала сокирою двох дітей і намагалася повіситися...

До жертв Голодомору необхідно віднести й ті смерті, що спричинилися безоглядністю через вилучення продуктів. Так, на Чернігівщині середняк Болоховець, який уже виконав своє завдання станом на 16 грудня 1932 року і від якого вимагали й далі здавати хліб, вилучивши всі наявні для харчування родини продукти до нового врожаю (збіжжя — 116 кг, картоплі — 19, віки — 4, проса — 11, квасолі — 3, соняшнику — 10 і 10 головок маку), повісився.

А селянин Коломієць із Нововолодимирівки Олександрівського району Дніпропетровської області, у якого 10 січня 1933 року намагалися забрати продукти, убив з рушниць керівника комісії й активістку, а сам, забравши дружину й харчі, зник із села.

Де статистика подібних випадків? Хіба вони не спричинені організованим Голодомором?..

Мовчимо чверть століття й ще про один напрямок пошуків: не досліджено фактично жодного масового поховання голодних людей біля залізничних станцій, де лежать невідомі ходаки за хлібом, трупи яких скидали в загальні ями без належної реєстрації. Відтак у прилеглих до, скажімо, Миргорода селах родичі зниклих без-

вісти думають, що ті загубилися десь на просторах Росії в пошуках продуктів, а насправді вони лежать неподалік рідних хат у сирій землі, бо влада не пустила їх за хлібом до сусідньої республіки. А скільки таких поховань біля залізничних станцій по всій Україні?

За такої ситуації, що склалася з викривленням офіційної звітності, не можемо обійти увагою і свідчення тих, хто пережив Голодомор. Цим людям, які в 1932–1933 роках реально дивилися смерті в очі, немає рації казати неправду, а відтак у їхніх спогадах постає багато актуальних запитань, які не досліджені ні істориками, ні демографами. Скажімо, чому в окремих регіонах забороняли записувати до актів громадянського стану померлих дітей до року? І чому після березня 1933-го там припинили складати акти про смертність? [12, с. 49–50].

А чи обліковано смерті всіх тих дітей, кого підкидали до дитбудинків, але вони не дочекалися допомоги, бо двері так ніхто і не відчинив на плач немовляти [12, с. 320]? Страшно навіть нагадувати про ще один недооблік жертв Голодомору — невідомих нікому дітей-прохачів, заблукалих у пошуках їстівного, яких заманювали канібали й убивали [12, с. 343]. А були й такі прохачі з далеких сіл, які помирали прямо на дорозі, — хто фіксував смерть невідомої людини [12, с. 535]? Природно, ніхто не ідентифікував і не порахував кількості тих померлих на дорогах, чії трупи розтягли здичавілі собаки...

Неповна статистика смертей пояснюється й тим, що в багатьох випадках здорові члени родини протягом тривалого часу не сповіщали сільську владу про вже померлих, якщо на них, особливо дітей, одержували пайок, який самі з'їдали [12, с. 77].

А траплялося й таке, коли вмерлого заносили в погріб і закидали сміттям [12, с. 84], або просто цілі родини, як братів Івана і Франка Курятів із с. Дениші нинішньої Житомирської області, скидали в криницю і засипали її землею [12, с. 313].

Ніхто не порахував тих могил, що викопували на городах, куди лягала вся родина, як це

було в Пісківці під Красноградом, що на Харківщині. У цьому вимерлому селі і про тих, хто в хатах лежав, аж до весни ніхто не знав — аж поки люди з Краснограда не приїхали на весняні роботи. Тоді тільки, вже невпізнаваних, почали хоронити [12, с. 507–508].

А люди там усе вмирали і вмирали. Сторож Красноградського міського цвинтаря свідчить: «У нас тоді таке творилося! Половина людей вимерла. А оці села, що за Берестовою [річка в Краснограді. — В. С.] — чи хоч одна жива душечка в них осталася... Чумак звозить не вправляється, а ми — ями копають. І як людям не мерти, як наїхало: в шкірянках, ремінням навхрест оперезані, з наганями. З комори тягнуть, з горища змітають, з погребів цуплять. Картопелька, бурячок, квасоля, грушки сушені — все під мітлу вимели. Про хліб я уже й не балакаю. Ще сніг не впав, а люди вже пухнуть...

Зимою ями не викопавеш, то Чумак до Берестової на урвище людей звозив. Це тих, що серед вулиці на виду впали. А тих, що по узбіччю, по бур'янах скільки! Як земля розпарилася — продихнути нічим...» [12, с. 507].

Постановою Раднаркому УСРР було створено навіть спеціальну комісію із шефства над Красноградським районом, яка в грудні 1933 року кілька разів засідала для вироблення планів із забезпечення господарств робочою силою, спеціалістами й технікою. А на 10 грудня 1933 року вона навіть скликала конференцію голів сільрад, колгоспів району, на яку було вирішено відрядити заступника наркома землеробства УСРР Огія [3].

Ще одне питання постає щодо жертв Голодомору: чи враховано смерть селян, засуджених за так званою статтею про п'ять колосків, які помирали в тюрмі, а їхні тіла не видавали рідним для поховання на батьківщині [9, с. 412]?

Саме ці факти — ще раз наголошуємо — і дають нам підставу говорити про втрати України під час Голодомору 1932–1933 років щонайменше в 7 млн життів. У цьому переконують і документи.

ДОКУМЕНТИ

Територія та населення УСРР станом на 1 січня 1932 року

Територія та населення України

НАЗВА ОБЛАСТЕЙ	Територія в тис.	Кількість рад		Населення (в тис.)			
		Всього	У т. ч. сільських	Всього	У т. ч. міського		
6	1	2	3	4	5	6	7
1. Київська	72 704,4	2620	2571	6347,8	1090,0		
2. Чернігівська	42 468,5	1111	1085	2909,3	327,9		
3. Вінницька	47 049,6	2306	2306	2251	492,6		
4. Харківська	74 151,5	1904	1864	6412,4	1376,5		
5. Дніпропетровська	71 669,4*	1159	1128	4032,2	915,3		
6. Одеська	68 324,6	1174	1155	3469,1	831,7		
7. Донецька	51 859,3	888	797	4174,0	2016,4		
8. АМСРР	8429,2	228	223	609,5	77,3		
Всього по Україні	436 656,5	11 390	11 074	32 680,7	7127,7		

* Крім того, плавень 1480,0

[11, с. 8].

Витяг із плану споживчої кооперації УСРР
щодо забезпечення населення сірниками й сіллю на IV квартал 1932 року

1 жовтня 1932 року

Плян
постачання сірників та соли облспоживспілок
в IV кварталі 1932 р. по бак.-харч. управл. ВУКС'а

Назва облспоживспілок	Призначення	Населення в тисячах
ХАРКІВСЬКА	Місто	1.110
	Село	6.224
	Разом	7.334
КИЇВСЬКА	Місто	991
	Село	6.829
	Разом	7.820
ДНІПРОПЕТРІВСЬКА	Місто	1.166
	Село	3.077
	Разом	4.243
ОДЕСЬКА	Місто	627
	Село	2.802
	Разом	3.429

З історії науки

ВІННИЦЬКА	Місто	273
	Село	4.785
	Разом	5.058
УМЧЕКО (Молд. АСРР)	Місто	71
	Село	508
	Разом	579
ДОНБАС	Місто	2.997
	Село	449
	Разом	3.446
РАЗОМ	Місто	7.235
	Село	24.674
	Разом	31.909

Оригінал. Машинопис [4].

*Доповідна начальника управління народногосподарського обліку Держплану УСРР
Асаткіна про попередні результати перепису населення*

15 січня 1937 року

ЦК КП(б)У

т. КОСИОРУ С. В.
т. ПОСТЫШЕВУ П. П.
т. ПОПОВУ Н. Н.
т. ЛЮБЧЕНКО П. П.

СНК УССР

О предварительных итогах переписи населения.

1. По предварительным подсчетам общая численность населения УССР на 6 января 1937 г. (без кадров РККА и НКВД) равна 28,2 млн. людей.

Эта цифра складывается из следующих данных:

Предварительные итоги

(по телефонным сводкам

Обл. УНХУ) 27.992,0 тыс. ч.

Выявлено при контрольных

обходах с 7 по 11 января

(по предварительным сооб-

щениям Обл. УНХУ) 35,0 тыс. ч.

Учтено пассажиров в поездах..... 41,0 -" -"

Переписано гражданского насе-

ления учреждения НКОбороны

(предварительно) 40,0 -" -"

Контингенты НКВД и гражданское

население, переписанное учреж-

дениями НКВД 110,0 тыс. ч.

ВСЕГО

28.218,0 тыс. ч.

Эти данные весьма близки к действительности и вряд ли можно ожидать, что при окончательном подсчете указанные итоги подвергнутся сколько-нибудь значительным изменениям.

2. По сравнению с итогами переписи населения УССР в 1926 году, итоги переписи 1937 года несколько меньше, но это совсем не значит, что за межпереписные годы не было прироста населения.

Всего по переписи 1926 года по УССР было учтено 29.044,5 тыс. чел. Если исключить 119,0 тыс. военных, учтенных при переписи 1926 года по всей Украине, то скажется, что население УССР на 17/ХІІ–1926 года было равно 28.925,4 [тыс. ч.], т. е. больше на 707,4 тыс. чел., чем при переписи 1937 года.

3. Чтобы иметь представление о том, что, сколько должно было быть переписано населения, следует прибавить к итогам 1926 года цифры естественного прироста населения за 10 межпереписных лет и прибавить или вычесть сальдо между числом всех выехавших из УССР и всех приехавших в УССР за эти десять лет.

Состояние и итоги естественного движения населения УССР за десять лет.

Годы	Всего родилось	Всего умерло	Естественный прирост
1927	1184,4	522,6	661,8
1928	1139,3	495,7	643,6
1929	1080,0	538,7	542,3
1930	1023,0	538,1	484,9
1931	975,3	514,7	460,6
1932	782,0	668,2	113,8
1933	470,7	1850,3	-1379,4
1934	571,6	483,4	88,2
1935	759,1	341,9	417,2
1936	900,0	350	550
(предварит. данные)	8886,4	6303,6	2.582,8

Следовательно, если предположить, что в течение этих 10 лет количество выехавших за пределы УССР равно числу приехавших на территорию УССР, то общая численность населения УССР на 6 января 1937 года должна была быть равна 28.925.400 плюс 2.582.800, т. е. 31.508,2 тыс. чел., т. е. больше, чем оказалось в действительности при переписи, на 3,3 млн. человек.

4. Почему же предварительные итоги 1937 г. оказались меньше итогов 1926 года?

Объяснение этому явлению следует искать в миграции населения. т. е. в возросшем за время первой и второй пятилеток передвижении населения из деревни в город, в промышленность; в возросшем передвижении населения за пределы УССР.

Однако учет механического движения населения поставлен в УССР, как и во всем СССР, совершенно неудовлетворительно, поэтому опереться на цифры этого учета нет никакой возможности.

Механическое движение населения учитывается, как известно, путем прописки личных документов приезжающих и отъезжающих (паспорта). Хорошо известно, что этой формой учета охватывается даже не все городское население. Передвижение же сельского населения, как правило, не учитывается вовсе.

Между тем, миграционное сальдо между УССР и другими союзными республиками, по исчислениям ЦУНХУ Госплана СССР, в течение этих десяти лет было все время отрицательное для

З історії науки

УСРСР и выражалось в среднем за год не менее 50–60 тыс., а следовательно, за десять лет много больше полмиллиона. Кроме этого, нельзя забывать о некоторых специальных видах миграции населения за пределы УССР.

Приводим примерные расчеты:

- а) были выселены за пределы УССР
из 285 тыс. кулацких хозяйств
примерно 1,0 млн. душ.
- б) переехали в плановом порядке
отдельные группы нацменьшинств
(поляки, немцы, евреи) около 200 тыс. душ.
- в) ежегодное число выехавших за
пределы УССР превышает число
приехавших в УССР на 50–60 тысяч человек,
таким образом, за межпереписные годы (1926–1937)
выехал около 600 тыс. чел.
- г) население возрастов рождения 1912
– 13 – 14 – 15 г. г., находящееся в
настоящее время в РККА (исчислено)
по возрастным группам 1926 г. 600 тыс. чел.
- ИТОГО 2400 тыс. чел.

Однако следует иметь в виду, что в 1932, 1933 г. г. выезд за пределы УССР был несравненно выше, чем в какие либо другие годы и в частности в 1926–1930 г. г. и поэтому расхождение между исчисленными данными и переписанным населением на 0,9 млн. чел. должно быть в основном объяснено усиленным выездом в 1932–1933 г. г. населения УССР за пределы Украины.

5. Предварительные итоги переписи 1937 г. по отдельным областям УССР показывают, что за 10 межпереписных лет произошли весьма значительные изменения.

Всего населения по переписи:

Области	1926 г.	1937 г.	1937 г. в % к 1926 г.
Киевская	5800,9	4997,9	86,0
Черниговская	2784,3	2500,0	90,0
Винницкая	4358,5	3882,4	89,0
Харьковская	5722,6	4969,8	87,0
Днепропетровская	3483,7	3671,2	105,2
Одесская	3244,6	2876,6	88,5
Донецкая	2963,7	4528,3	152,5
Молд. АССР	567,6	565,6	100,0
Кроме того, итоги переписи гражданского населения спецпереписей (НКВД, НКОбороны), пассажиры поездов		226,0	
УССР	28.925,9	28.213,8	97,4

Больше всего уменьшилось население в Киевской, Винницкой, Харьковской и Одесской областях.

Весьма значителен прирост населения по Донецкой области (на 1,5 млн. чел.), причем если исключить из областной сводки данные по Старобельскому округу, то прирост по промышленной части Донецкой области будет еще больше.

Значительный прирост дает Днепропетровская область (исключительно за счет промышленных центров).

6. По отдельным районам УССР численность населения за годы 1926—1937 изменилась следующим образом:

Число районов	Если взять население 1926 г. за 100, то в этих районах по переписи 1937 г. будет:		В %% к итогу
43	120 % и свыше		3,2
11	от 110	до 120	2,1
32	"- 100	"- 110	6,1
83	"- 90	"- 100	15,8
136	"- 80	"- 90	25,9
127	"- 70	"- 80	24,2
93	ниже 70 %		17,7
525			100 %

Из всех 525 районов УССР лишь в 85 районах учтенное население превышает итоги переписи 1926 года, а в 93-х районах население по переписи 1937 года меньше на 30 и более процентов, чем при переписи 1926 года (список этих районов прилагается).

7. Наряду с ростом населения Донецкой области отмечается весьма значительный рост населения всех промышленных центров и крупных городов УССР.

Названия городов с населением свыше 100 тысяч	Всего населения по данным переписей		%
	1926	1937	
Киев	503,7	747,5	148,3
Харьков	417,8	742,3	177,6
Одесса	396,9	534,2	134,6
Днепропетровск	232,9	447,3	191,9
Сталино	105,9	239,4	225,7
Запорожье	56,7	229,7	404,0
Мариуполь	63,9	188,6	294,3
Ворошиловград	71,8	165,7	230,8
Днепродзержинск	34,2	154,7	450,3
Макеевка	51,5	158,9	308,6
Николаев	104,9	134,7	128,4
Полтава	92,0	104,0	113,1
Всего населения по 12 крупнейшим городам УССР	2132,2	3847,0	180,4

Выходит, что только по 12 крупнейшим городам УССР население увеличилось на 1,7 млн. людей, т. е. на 82 %, причем население отдельных городов УССР, за очень редкими исключениями, также значительно выросло.

8. Таким образом — первые предварительные итоги переписи показывают:

- а) что итоги переписи 1937 года меньше итогов переписи 1926 года;
- б) уменьшение итогов и уменьшение населения ко времени переписи произошло исключительно за счет повышения миграции населения УССР за пределы УССР;
- в) что внутри УССР произошли также весьма значительные передвижки населения из села в город и в промышленные центры, что целиком подтверждается громадным увеличением населения Донецкой области и всех крупных городов и промышленных центров УССР.

9. Качество материалов переписи населения УССР несомненно хорошее. Материалы и итоги переписи вполне достоверны, что подтверждается данными контрольных обходов, сверкой итогов переписи с книгами сельсоветского учета и специальной проверкой, проведенной работниками ЦУНХУ Госплана СССР.

Предварительные итоги переписи несомненно достоверны.

АСАТКИН

5 экз.

15.I—1937 г.

н. м.

Оригінал. Машинопис [6, арк. 14—22].

На документі є штамп Особливого сектору ЦК КП(б)У з поміткою: «Вх. № 05115 / т 4 / II 1937 р.».

*Супровідний лист начальника спецсектора управління народногосподарського обліку
УСРР Торчинського до матеріалів перепису населення*

16 січня 1937 року

У. С. С. Р.

УПРАВЛЕНИЕ НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА УССР

Индекс 0-15

В ЦК КП(б)У

16 января 1937 г.

т. КАГАНУ

т. ПАШКОВСКОМУ

По поручению т. АСАТКИНА А. Н. при этом направляется в дополнение его докладной записки от 15/I—37 г. № 015 два экземпляра (для т. т. КОСИОРА С. В. и ПОСТЫШЕВА П. П.) цифровых данных о предварительных итогах переписи населения по УССР.

Приложение: упомянутое.

НАЧ. СПЕЦСЕКТОРА
УНХУ УССР

(ТОРЧИНСКИЙ)

3 экз.

16/I—37 г.

з. м.

Вінницька область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів		1937 р. у % до 1926 р.	Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937		
1. Бердичівська міськрада	104,2	101,0	96,5	48,0
2. Вінницька міськрада	113,1	139,1	123,0	59,2
3. Барський.....	70,0	67,6	96,6	58,6
4. Бершадський	71,0	61,4	86,6	52,5
5. Брацлавський.....	40,4	27,5	68,2	27,3
6. Вовковинецький	31,5	27,5	87,0	28,2
7. Вороновицький	40,7	34,5	84,9	35,5
8. Гайсинський	89,0	69,5	78,1	59,3
9. Дашівський.....	51,2	36,7	71,6	37,8
10. Деражнянський.....	37,4	36,2	96,8	30,5
11. Джулинський.....	51,0	39,6	77,8	39,6
12. Ім. т. Держинського.....	44,0	39,3	89,4	37,8
13. Жмеринський.....	78,4	74,1	94,5	49,9
14. Затонський	64,7	64,7	100,1	65,6
15. Ільїнецький.....	37,4	27,2	72,6	28,5
16. Калинівський	72,8	64,4	88,5	60,8
17. Козятинський.....	80,4	70,2	87,2	51,8
18. Крижопольський.....	76,2	69,0	90,4	68,5
19. Летичівський.....	42,8	37,4	87,3	37,9
20. Липовецький	56,3	43,5	77,1	42,7
21. Літинський.....	67,6	53,8	79,5	52,8
22. Любарський.....	59,8	46,4	77,5	45,1
23. Комсомольський.....	43,7	36,4	83,3	35,0
24. Меджибізький	41,7	32,7	78,2	30,5
25. Немирівський	57,0	46,7	82,0	40,9
26. Ободівський	34,6	27,8	80,2	29,3
27. Ольгопольський.....	38,5	34,3	89,2	33,9
28. Остропольський	37,2	33,2	89,3	33,7
29. Піщанський.....	55,4	47,8	86,3	48,2
30. Ситковецький.....	33,0	24,0	72,4	25,1
31. Станіславчицький.....	30,4	25,0	82,4	26,5
32. Старо-Костянтинівський.....	60,1	61,5	102,2	43,7
33. Старо-Синявський.....	36,2	33,5	92,7	33,0
34. Теплицький	72,9	52,0	71,3	52,9
35. Тиврівський.....	56,7	48,9	86,2	46,8
36. Томашпільський.....	67,5	51,5	76,3	59,7
37. Тростянецький	52,6	39,4	74,8	39,2
38. Тульчинський.....	79,6	66,3	83,3	54,2
39. Турбівський	35,5	33,4	94,0	31,9
40. Уланівський.....	55,6	45,0	80,9	44,9
41. Хмільницький.....	72,1	70,9	98,4	60,6
42. Чечільницький.....	36,9	33,2	90,0	33,8
43. Чуднівський	55,6	47,3	85,1	43,6
44. Шаргородський.....	84,6	72,0	85,1	70,0
45. Шпиківський.....	36,5	33,4	91,4	32,8
46. Янушпільський.....	42,7	30,4	71,2	30,6
Кам'янець-Подільський округ				
47. Кам.-Подільська М/Р.....	113,8	108,3	95,1	79,9
48. Дунаївський.....	47,9	44,3	92,7	38,4
49. Миньковецький.....	34,4	32,2	93,5	33,4
50. Новоушицький.....	49,3	43,2	87,5	44,0
51. Орининський.....	42,9	38,6	89,8	41,1
52. Смотрицький	62,6	57,5	91,7	59,0
53. Солобковецький.....	36,5	37,1	101,7	36,5

З історії науки

54. Старо-Ушицький.....	35,3	33,2	93,8	34,1
55. Чемеровецький.....	47,4	44,2	93,3	46,6
Могилів-Подільський округ				
56. Могилів-Подільська М/Р	72,0	64,1	89,0	43,3
57. Копайгородський	43,1	35,9	83,2	36,2
58. Мур.-Куриловецький.....	53,3	42,4	79,6	43,5
59. Чернівецький	67,9	63,9	93,9	64,1
60. Ямпольський	64,3	64,5	100,3	64,3
61. Яришівський	32,2	26,2	81,2	26,8
Проскурівський округ				
62. Проскурівська міськрада	82,7	78,9	95,3	48,0
63. Базалійський.....	38,3	34,3	89,6	36,9
64. Волочиський	64,0	53,8	84,1	56,5
65. Городоцький.....	83,6	74,2	88,7	78,8
66. Красилівський	51,0	49,8	97,6	49,8
67. Михалпільський.....	28,2	25,8	91,2	26,5
68. Сатанівський	42,4	33,5	79,1	34,5
69. Черноострівський	47,0	41,1	87,3	41,5
70. Ярмолинецький.....	41,8	37,4	89,5	38,3
Шепетівський округ				
71. Шепетівська міськрада	56,7	56,6	99,8	34,6
72. Антонінський.....	44,7	43,3	96,7	43,2
73. Берездівський	34,3	31,7	92,1	33,4
74. Грицівський.....	44,0	41,0	92,9	40,9
75. Заславський.....	48,3	48,8	100,9	38,1
76. Ляховецький.....	43,5	39,0	89,7	39,4
77. Плучнянський.....	42,3	36,0	84,8	41,1
78. Полонський	62,2	54,4	87,3	32,1
79. Славутський	61,3	64,5	105,4	49,1
80. Теофіпольський.....	42,9	37,9	88,2	42,0

Всього по області

Дніпропетровська область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів		1937 р. у % до 1926 р.	Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937		
1. Дніпропетровська М/Р	344,1	536,4	155,8	104,9
2. Запорізька	115,5	311,7	270,5	70,2
3. Дніпродзержинська	87,5	196,5	225,3	65,8
4. Криворізька	100,8	222,1	222,0	45,3
5. Нікопольська	75,0	109,5	147,3	62,1
6. Андріївський	41,3	26,1	63,6	26,6
7. Косіоровський.....	46,5	41,6	89,2	39,9
8. Бердянська М/Р.....	89,6	95,9	106,7	49,0
9. Божедарівський.....	33,2	33,5	100,0	33,1
10. Василівський	41,5	38,1	92,7	36,2
11. Васильківський	65,6	57,8	87,7	50,7
12. Вел. Білозерський	34,4	22,9	64,8	20,4
13. Вел. Лепетихський	51,6	31,5	60,8	30,0
14. Вел. Токмацький	35,7	35,6	100,0	23,5
15. Веселівський.....	34,9	24,7	70,6	24,1
16. Верхньодніпровський	75,9	53,3	70,7	47,8
17. Високопільський.....	15,6	17,4	113,4	16,3
18. Генічеський.....	44,5	46,4	104,6	31,0
19. Гуляйпільський	39,5	38,1	97,5	36,4
20. Долинський	52,4	38,1	73,2	32,1
21. Іванівський	33,9	21,6	63,7	21,1
22. Казанківський.....	38,1	27,6	71,3	27,2
23. Кам.-Дніпровський.....	48,8	38,3	79,2	37,1

24. Коларівський	46,1	34,6	82,7	34,4
25. Котовський	47,4	30,2	63,9	30,2
26. Куйбишовський	40,2	29,5	72,6	29,1
27. Люксембурзький	19,1	23,3	121,1	21,3
28. Магдалинівський	32,9	31,6	96,9	30,9
29. Межівський	63,7	46,3	73,0	45,5
30. Мелітопольський	93,1	102,1	109,7	54,1
31. Михайлівський	35,4	27,8	76,8	25,5
32. Молочанський	29,9	38,7	131,1	32,2
33. Нижнє-Сірогозький	45,3	26,8	57,9	26,4
34. Ново-Василівський	26,6	20,5	77,0	21,2
35. Новгородковський	48,6	22,8	45,9	20,8
36. Ново-Златопольський	11,0	15,1	136,4	15,0
37. Ново-Миколаївський	29,9	28,7	96,6	31,9
38. Ново-Московський	78,9	77,5	98,8	58,9
39. Ново-Празький	47,8	32,8	68,1	30,1
40. Ново-Троїцький	35,9	28,6	80,0	27,3
41. Олександрівський	94,4	63,5	67,0	45,7
42. Орхівський	64,7	53,1	82,8	44,9
43. Павлоградський	94,9	72,9	76,6	47,2
44. Перещепинський	44,9	30,3	68,3	28,8
45. Петровський	52,8	32,9	61,6	31,1
46. Петропавловський	57,4	37,4	64,9	36,6
47. Покровський	39,2	31,6	79,5	30,5
48. Приазовський	33,6	23,7	69,7	22,7
49. П'ятихатський	70,9	67,7	95,7	47,3
50. Ротфронтівський	20,5	21,7	105,0	19,9
51. Сивашський	24,0	15,1	65,2	13,9
52. Хатаєвича	66,8	70,9	106,1	47,9
53. Солонянський	53,9	53,5	100,0	54,6
54. Софіївський	45,5	37,3	82,3	37,9
55. Сталіндорфський	21,5	30,5	142,9	29,9
56. Томаківський	42,1	38,2	90,5	38,9
57. Царичанський	65,2	43,0	64,6	42,7
58. Червоноармійський	41,6	77,6	187,8	45,1
59. Чернігівський	31,9	19,9	61,3	19,2
60. Чубарівський	61,5	62,4	101,7	54,2
61. Широківський	37,7	40,4	108,2	32,1
62. Юр'євський	34,5	22,5	64,7	20,8
63. Якимівський	45,5	34,5	75,6	32,7
64. Петровітський	62,3	38,8	61,3	38,7

Всього по області

Донецька область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів			Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937	1937 р. у % до 1926 р.	
1. Артемівська М/Р	93,4	133,2	142,6	49,5
2. Ворошилівська -"	64,5	143,8	222,9	36,1
3. Горлівська -"	80,3	191,4	238,3	25,2
4. Орджонікідзе	83,9	181,1	215,9	26,2
5. Кадіївська -"	109,1	202,1	185,0	37,7
6. Константинівська М/Р	70,4	154,3	219,0	41,0
7. Краматорська -"	56,8	122,3	216,1	24,9
8. Краснолуцька -"	54,1	115,4	213,4	33,9
9. Ворошиовградська	146,6	258,9	176,6	51,1
10. Макіївська -"	120,3	304,3	252,9	46,9
11. Маріупольська -"	108,9	229,0	211,0	47,3
12. Сталінська -"	236,3	497,9	210,7	56,6

З історії науки

13. Чистяківська -".....	39,1	89,5	228,3	21,1
14. Амвросіївський р-н.....	46,4	51,2	110,4	28,9
15. Ольгинський.....	42,3	52,9	125,0	42,4
16. Будьоновський.....	24,5	28,7	117,3	26,3
17. В. Янисольський.....	32,5	29,7	91,7	28,7
18. Волновахський.....	33,9	33,0	97,4	29,9
19. Володарський.....	27,0	23,4	86,5	22,6
20. Добропольський.....	24,7	28,6	115,7	25,4
21. Лиманський.....	67,1	72,0	107,3	58,7
22. Лисичанський.....	66,6	117,1	176,0	25,0
23. Мар'їнський.....	39,9	44,1	110,5	32,3
24. Александрівський.....	22,8	17,5	76,8	17,8
25. Постишевський.....	79,6	107,1	134,5	54,9
26. Ровенківський.....	81,8	131,2	160,6	54,2
27. Рубжанський.....	58,1	72,2	124,0	49,0
28. Слав'янський.....	94,7	132,7	140,1	65,2
29. Краснодонський.....	31,1	63,9	205,2	18,8
30. Старобешівський.....	33,2	37,9	114,3	36,9
31. Старокоранський.....	15,9	15,2	95,2	14,3
32. Старокерменцидк.[ий].....	26,6	22,7	85,4	21,0
33. Тельманівський.....	17,5	17,4	99,2	16,6
Старобільський округ				
34. Біловодський район.....	43,3	25,0	57,7	24,7
35. Білокураківський.....	45,9	25,0	54,7	23,9
36. Білолуцький.....	30,7	18,5	60,1	19,8
37. Косіорівський.....	24,3	26,8	110,3	25,3
38. Євсугський.....	31,3	16,8	53,8	16,7
39. Верхне-Теплівський.....	34,4	19,7	57,4	19,8
40. Л.-Олександрівський.....	30,9	21,9	71,0	19,2
41. Марківський.....	49,2	28,2	57,3	30,0
42. Міловський.....	35,0	25,9	82,9	26,9
43. Мостовський.....	26,8	18,1	69,2	18,1
44. Нижне-Дуванський.....	38,1	22,5	59,5	23,6
45. Ново-Айдарський.....	48,3	31,6	64,7	33,6
46. Ново-Астраханський.....	27,5	15,8	55,6	16,2
47. Ново-Псковський.....	42,3	23,4	54,8	24,3
48. Покровський.....	20,0	12,4	60,0	13,3
49. Сватівський.....	37,6	34,4	91,9	33,1
50. Старобільський.....	52,8	40,0	76,9	23,4
51. Троїцький.....	22,7	14,5	63,6	13,8
52. Боково-Антрацитов.[ський].....	29,5	63,7	217,3	32,2
53. Кагановичський.....	60,2	107,6	178,4	24,4
54. Дзержинський.....	42,9	79,2	188,1	19,9
55. Харцизький.....	28,8	60,0	214,3	20,6
56. Снежнянський.....	75,4	33,9	44,0	23,8
Всього по області.....	2.963,7			1693,3

Київська область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів		1937 р. у % до 1926 р.	Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937		
1. Київська міськрада.....	643,1	894,7	139,0	136,2
2. Житомирська міськрада.....	130,6	128,0	99,3	49,0
3. Андрушівський [р-н].....	67,0	56,8	86,6	56,0
4. Бабанський.....	46,1	31,6	67,4	33,3
5. Базарський.....	31,1	23,4	74,2	22,7
6. Баришівський.....	39,0	29,0	76,4	30,4
7. Березанський.....	36,4	31,1	86,3	31,1

8. Білоцерківський.....	96,0	78,2	81,3	38,7
9. Бишівський.....	29,6	23,2	79,4	34,0
10. Богуславський.....	76,0	50,1	62,1	44,8
11. Бориспольський.....	68,2	61,1	89,8	59,9
12. Бородянський.....	42,5	41,2	97,8	37,9
13. Брусилівський.....	42,6	33,4	78,7	34,4
14. Букський.....	48,9	35,7	72,8	35,4
15. Васильківський.....	84,4	67,5	79,8	55,2
16. Великополовецький.....	42,0	29,3	69,2	29,7
17. Вільшанський.....	46,4	35,4	76,3	36,3
18. Вище-Дубечанський.....	32,6	27,4	84,4	37,8
19. Володарський (кол. Б. Ц.).....	47,0	26,8	55,5	27,2
20. Володарський (кол. Волин.).....	53,5	44,6	83,1	43,8
21. Вчорайшенський.....	37,7 *	29,6	78,5	30,7
22. Гельмязівський.....	52,2	33,3	63,5	33,1
23. Гребінківський.....	38,4	29,7	76,4	29,8
24. Димерський.....	39,1	35,5	92,2	36,3
25. Жашківський.....	45,7	41,6	91,3	40,2
26. Звенигородський.....	82,0	55,0	67,1	43,3
27. Златопольський.....	50,7	34,7	68,0	31,3
28. Золотоніський.....	86,4	73,9	84,9	59,4
29. Іванківський.....	40,5	33,3	82,6	33,7
30. Ірклівський.....	55,4	39,3	70,8	40,4
31. Ім. Л. М. Кагановича.....	37,7	31,1	81,2	25,6
32. Кагарлицький.....	53,5	43,9	81,3	42,8
33. Кам'янський.....	62,1	48,2	78,7	49,5
34. Канівський.....	78,1	54,9	69,3	51,4
35. Катеринопільський.....	45,3	34,4	75,7	34,9
36. Корнинський.....	38,4	26,9	68,6	27,3
37. Коростишівський.....	44,6	47,7	106,9	41,9
38. Корсунський.....	92,8	70,2	76,1	70,2
39. Ладженський.....	51,9	36,3	70,7	34,9
40. Лисянський.....	61,6	38,6	62,4	42,7
41. Макарівський.....	54,2	51,5	94,5	49,3
42. Малинський.....	40,7	35,7	87,6	24,7
43. Монастирищенський.....	64,6	53,8	82,9	52,1
44. Маньківський.....	59,3	38,5	64,5	37,1
45. Миронівський.....	51,1	39,0	76,6	38,6
46. М. Калигорський.....	25,8	18,6	72,0	17,7
47. Ново-Шепелицький.....	28,8	26,2	92,8	26,3
48. Обухівський.....	71,3	46,1	64,8	50,9
49. Олександрівський.....	54,9	43,7	79,8	43,9
50. Оратівський.....	46,7	34,6	73,9	33,9
51. Переяславський.....	100,4	75,8	75,0	67,5
52. Ім. Г. І. Петровського.....	75,6	55,9	72,4	56,7
53. Підвисоцький.....	43,7	28,4	65,3	27,4
54. Плисківський.....	51,4	37,7	72,6	37,3
55. Погребищенський.....	69,8	50,6	72,6	50,4
56. Попельнянський.....	51,1	41,2	80,5	42,2
57. Потівський.....	38,8	33,8	87,0	33,6
58. Радомишльський.....	58,2	52,7	89,7	42,0
59. Ржищівський.....	70,9	42,8	60,0	44,0
60. Розважівський.....	41,2	29,4	70,7	28,7
61. Рокитнянський.....	55,2	40,5	72,8	40,0
62. Ротмістровський.....	32,6	25,9	78,1	27,1
63. Ружинський.....	56,0	43,6	76,9	44,8
64. Сквирський.....	58,9	45,8	77,6	41,4
65. Смілянський.....	84,6	79,3	93,8	51,4
66. Ставищенський.....	59,8	39,3	66,2	39,4

* У машинописному оригіналі цю цифру наведено ручкою. — В. С.

З історії науки

67. Тальнівський.....	59,9	46,8	77,7	44,3
68. Таращанський.....	74,2	50,6	67,6	43,2
69. Тетіївський.....	52,9	36,4	69,4	35,7
70. Троянівський.....	38,3	30,1	76,5	29,2
71. Узинський.....	38,1	28,5	73,7	28,1
72. Уманський.....	81,6	62,1	76,6	24,8
73. Фастівський.....	76,6	65,7	86,9	47,8
74. Христинівський.....	52,2	43,0	82,8	38,5
75. Черкаський.....	127,5	104,1	81,9	61,4
76. Черняхівський.....	51,2	45,5	88,4	41,7
77. Чигиринський.....	95,4	76,1	80,0	41,7
78. Чорнобаївський.....	41,7	36,3	87,8	35,7
79. Чорнобильський.....	40,6	37,4	85,0	30,6
80. Шполянський.....	68,2	563,1	78,0	47,5
Коростенська округа				
81. Коростенська міськрада.....	69,8	70,0	101,5	46,5
82. Барашівський.....	40,9	26,7	65,0	27,7
83. Емільчинський.....	57,1	50,8	87,8	53,7
84. Лугинський.....	35,8	33,0	94,4	31,7
85. Народницький.....	38,4	33,5	86,8	33,0
86. Овруцький.....	60,7	58,2	96,7	49,1
87. Олевський.....	47,0	45,4	95,7	37,1
88. Словечанський.....	32,0	29,7	90,8	29,6
89. Чоповицький.....	42,5	32,8	76,2	31,3
Н.-Волинська округа				
90. Н.-Волинська міськрада.....	67,1	59,2	88,1	39,7
91. Баранівський.....	65,6	58,3	89,3	57,1
92. Городницький.....	26,1	23,0	88,5	18,9
93. Червоноармійський.....	40,4	47,5	117,5	33,3
94. Ярунський.....	36,0	32,6	88,9	31,3

Всього по області

АМСРР

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів		1937 р. у % до 1926 р.	Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937		
1. Тираспольська міськрада.....	61,6	89,9	145,9	54,5
2. Ананіївський.....	38,8	33,5	86,9	28,7
3. Балтський.....	66,4	53,2	80,4	37,9
4. Волегоцупільський.....	26,2	20,5	76,9	21,4
5. Григороспольський.....	32,5	34,7	106,2	34,4
6. Дубосарський.....	39,9	39,9	100,0	39,5
7. Кам'янський.....	39,0	38,3	100,0	38,2
8. Кодимський.....	50,9	44,4	88,0	44,1
9. Котовський.....	54,7	55,4	101,8	40,5
10. Красноокнянський.....	23,2	22,5	95,7	22,6
11. Піщанський.....	31,3	24,2	77,6	24,8
12. Рибницький.....	47,5	51,1	108,6	38,4
13. Слободзейський.....	37,2	37,9	100,0	36,7
14. Чорнянський.....	18,6	17,6	94,5	17,2

Одеська область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів		1937 р. у % до 1926 р.	Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937		
1. Одеська міськрада.....	430,1	575,7	133,8	20,5
2. Кіровська.....	100,9	109,6	108,6	24,2
3. Миколаївська.....	146,8	179,4	122,2	41,6

4. Херсонська.....	105,2	127,2	120,9	44,6
5. Аджамський.....	28,8	14,2	49,5	13,9
6. Андрієво-Іванівський.....	34,1	30,4	89,2	27,4
7. Арбузинський.....	32,1	22,7	70,7	21,9
8. Баштанський.....	41,1	30,4	74,0	29,8
9. Березівський.....	33,6	30,4	90,3	22,5
10. Березнегатівський.....	35,6	21,7	60,7	20,5
11. Бориславський.....	26,2	23,6	90,0	15,2
12. Біляївський.....	38,8	38,3	98,7	38,6
13. Благодатнівський.....	30,5	23,4	76,6	22,0
14. Благоївський.....	15,6	13,5	86,3	13,7
15. Бобринецький.....	40,6	27,2	67,1	22,5
16. Братський.....	35,2	26,3	74,8	26,2
17. Варварівський.....	23,1	27,6	119,4	22,1
18. Велико-Виськівський.....	25,8	17,5	67,8	17,6
19. Велико-Врадіївський.....	40,5	26,6	65,8	26,3
20. Велико-Олександрівськ.[ий].....	44,8	31,1	69,5	28,3
21. Вітязевський.....	25,4	16,0	63,2	15,8
22. Вознесенський.....	71,3	66,1	86,4	39,3
23. Володимирівський.....	25,2	16,3	64,8	15,9
24. Гайворонський.....	51,5	54,5	105,8	44,8
25. Голованівський.....	59,6	46,2	77,5	43,5
26. Голопристанський.....	49,0	46,2	94,2	38,2
27. Горностаївський.....	33,9	20,5	60,3	19,1
28. Гросулівський.....	24,2	25,4	105,1	24,5
29. Грушківський.....	51,0	44,6	87,3	41,9
30. Добровеличківський.....	30,4	17,8	58,5	17,0
31. Доманівський.....	32,6	22,6	69,3	22,9
32. Лисаветградський.....	56,2	35,3	62,9	35,4
33. Яланецький.....	31,8	22,3	70,3	21,7
34. Жовтневий.....	21,0	15,8	74,9	15,7
35. Зельцький (нац. нім.).....	14,6	14,8	101,4	13,7
36. Знамянський.....	61,2	49,3	80,7	34,1
37. Каліндорфський.....	15,8	17,2	108,7	16,2
38. Карл-Лібнехтівський.....	22,6	21,7	96,4	20,7
39. Кахівський.....	54,5	40,5	74,3	28,6
40. Комінтернівський.....	22,9	22,2	97,2	21,9
41. Компаніївський.....	40,4	24,3	60,2	24,2
42. Кривоозерський.....	35,2*	25,2	45,7	34,3
43. Любашівський.....	45,9	30,3	66,0	30,7
44. Мало-Висківський.....	43,0	32,5	75,4	29,2
45. Мостовський.....	20,3	10,0	49,2	17,4
46. Ново-Архангельський.....	37,0	23,2	62,7	23,9
47. Ново-Бузький.....	35,6	26,4	74,0	24,9
48. Ново-Воронцівський.....	27,3	18,5	67,7	17,2
49. Ново-Миргородський.....	45,8	25,7	56,2	23,0
50. Ново-Одеський.....	43,6	29,7	68,2	29,6
51. Ново-Український.....	38,4	27,6	71,8	23,8
52. Ольшанський.....	37,8	22,3	59,0	22,9
53. Очаківський.....	23,1	24,4	105,4	16,3
54. Первомайський.....	71,2	58,1	81,6	30,2
55. Піщано-Бродський.....	28,5	20,9	73,4	19,6
56. Привільнянський.....	27,2	20,8	76,4	19,7
57. Рівнянський.....	36,6	21,9	59,9	21,9
58. Роздільнянський.....	24,7	28,3	114,7	21,8
59. Савранський.....	48,6	30,9**	63,6	32,0
60. Снігурівський.....	30,5	23,8	77,9	23,2
61. Спартаківський.....	13,6	15,6	114,3	15,4

* У машинописному оригіналі цифру 55,2 виправлено на 35,2, тобто втрати Кривоозерського району зменшено на 20 тисяч осіб. — В. С.

** У машинописному оригіналі цифру 31,0 виправлено на 30,9. — В. С.

З історії науки

62. Скадовський.....	33,5	33,2	99,1	26,0
63. Т.-Березанський.....	29,7	26,3	88,4	26,3
64. Тишківський.....	22,7	13,6	59,9	13,8
65. Троїцький.....	30,2	23,3	77,2	23,8
66. Устимівський.....	38,3	20,8	54,2	20,6
67. Фрунзівський.....	37,8	32,1	84,8	31,8
68. Хмільовський.....	42,8	31,9	74,4	32,6
69. Хорлівський.....	20,5	15,9	77,3	15,7
70. Цибриківський.....	25,7	21,4	83,3	21,1
71. Цюрупинський.....	40,7	35,6	87,5	24,7
72. Чаплинський.....	31,0	22,9	73,9	22,7
73. Ширяївський.....	29,9 *	21,6	72,4	21,3
74. Янівський.....	23,3	18,9	81,0	18,3

Всього по області

Харківська область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	Населення Дані переписів		1937 р. у % до 1926 р.	Облік НКФ 1/VI–1936 р.
	1926	1937		
1. Харківська міськрада.....	599,2	977,2	163,1	123,4
2. Кременчуцька міськрада.....	151,3	135,0	89,3	56,8
3. Полтавська міськрада.....	182,3	176,3	96,7	69,5
4. Сумська міськрада.....	98,4	96,6	98,2	45,1
5. Балаклівський.....	79,2	69,8	88,1	56,1
6. Барвінківський.....	43,2	42,1	97,5	37,8
7. Білопільський.....	83,1	73,3	88,3	55,8
8. Бирлівський.....	35,7	29,9	83,3	29,5
9. Близнюківський.....	46,2	35,0	75,8	34,1
10. Богодухівський.....	89,4	74,0	82,8	59,8
11. Борівський.....	34,4	26,1	75,7	24,7
12. Валківський.....	70,2	58,1	82,7	50,7
13. В. Богачанський.....	76,2	57,7	75,8	57,2
14. В. Бурлуцький.....	36,2	31,8	87,9	28,7
15. В. Кринківський.....	45,5	26,3	57,9	26,4
16. В. Писарівський.....	64,9	46,2	71,1	45,5
17. Веніславський.....	31,4	25,1	80,1	25,3
18. Вільховацький.....	45,6	26,3	57,7	26,5
19. Вовчанський.....	89,1	69,3	77,7	51,0
20. Гадячський.....	88,3	71,6	81,0	63,4
21. Глобинський.....	49,2	35,5	72,2	34,2
22. Градизький.....	89,0	65,6	73,8	66,9
23. Гребінківський.....	34,5	28,8	83,5	28,4
24. Груньський.....	35,2	27,6	78,4	26,9
25. Двурічанський.....	51,2	35,2	80,0	34,6
26. Диканський.....	58,7	42,2	72,0	41,8
27. Драбівський.....	36,9	26,4	80,0	31,3
28. Зачепилівський.....	48,8	32,6	67,0	30,8
29. Згурівський.....	35,4	26,7	75,3	25,9
30. Зіньківський.....	57,1	43,5	76,2	36,5
31. Змітський.....	73,8	68,2	92,5	59,3
32. Золочівський.....	58,0	49,6	85,5	37,3
33. Ізюмський.....	68,3	66,1	97,0	35,2
34. Карлівський.....	52,7	47,4	88,1	43,5
35. Кегичівський.....	29,1	22,9	79,0	22,0
36. Кишеньківський.....	57,7	34,8	60,2	36,8
37. Кобиляцький.....	65,8	43,8	66,6	35,7
38. Козацький.....	60,3	44,0	73,0	44,4

* У машинописному оригіналі цю цифру наведено ручкою. — В. С.

39. Коломацький	39,6	31,8	80,1	30,2
40. Комишнянський	44,4	33,4	75,1	33,7
41. Красноградський	65,2	49,3	75,6	33,2
42. Краснокутський	71,2	54,0	76,0	43,5
43. Краснопільський	98,2	64,7	65,8	60,6
44. Куп'янський	85,7	69,2	80,7	43,3
45. Лазорківський	29,3	24,0	82,0	23,3
46. Лебединський	99,1	73,2	73,2	57,6
47. Липецький	37,7	24,4	64,6	24,7
48. Липово-Долинський	34,5	26,5	70,2	26,2
49. Лозівський	62,7	62,1	99,0	38,6
50. Лохвицький	66,7*	55,8*	83,0	47,6
51. Лубенський	86,7	75,1	86,6	52,3
52. Машівський	24,2	18,3	75,6	16,6
53. Миргородський	81,7	73,5	90,0	56,8
54. Миропольський	60,8	34,7	57,0	34,6
55. Н. Водолазький	59,8	47,2	79,0	44,9
56. Нехворощанський	52,6	28,5	54,2	27,1
57. Н.-Георгіївський	86,0	61,0	71,0	57,7
58. Н. Санжарський	81,2	56,2	69,2	51,2
59. Оболонський	41,3	32,8	79,5	33,5
60. Олексіївський	54,9	38,4	70,0	37,8
61. Онопіївський	49,4	36,2	73,2	36,9
62. Опішнянський	81,5	55,0	67,5	47,2
63. Оржицький	48,3	38,5	80,0	38,3
64. Охтирський	109,4	78,9	72,2	51,0
65. Петрівський	52,1	33,2	63,7	32,1
66. Печенізький	44,1	33,4	75,7	34,6
67. Пирятинський	67,5	52,3	77,5	41,7
68. Покрово-Богачевський	29,2	22,5	77,0	22,1
69. Решетилівський	81,7	47,1	57,7	47,9
70. Савинський	38,3	30,0	79,0	29,4
71. Сахновщанський	53,4	44,2	83,0	34,9
72. Семенівський	43,5	34,2	78,5	33,0
73. Синівський	34,3	26,5	77,2	26,2
74. Сенчанський	30,1	24,5	82,0	24,4
75. Старовірівський	40,9**	25,0	61,2	25,1
76. Старо-Салтівський	32,8	20,6	62,8	20,9
77. Тростянецький	68,1	45,6	67,0	33,5
78. Ульянівський	52,5	46,0	87,5	43,9
79. Хорольський	61,8	53,9	87,2	44,4
80. Хотинський	42,2	36,2	85,7	35,6
81. Чорнухінський	48,2	40,0	82,3	40,9
82. Чугувський	68,6	63,3	92,3	44,6
83. Чутівський	52,2	39,1	75,0	34,6
84. Шевченківський	42,6	31,7	74,4	30,1
85. Шишацький	50,2	34,9	69,6	34,5
86. Штепівський	38,0	30,6	80,5	30,4
87. Яготинський	46,8	34,7	74,1	32,2

Чернігівська область

НАЗВА ОКРУГ ТА РАЙОНІВ	1926	Населення Дані переписів		Облік НКФ 1/VI–1936 р.
		1937	1937 р. у % до 1926 р.	
1. Чернігівська міськрада	88,4	107,6	122,0	49,5
2. Батуринський	45,0	40,5	90,0	41,7

* Обидві цифри правлено ручкою в машинописному оригіналі. — В. С.

** Цифру наведено ручкою. — В. С.

З історії науки

3. Бахмацький.....	72,3	62,8	86,8	53,1
4. Березанський.....	36,0	30,8	85,5	31,6
5. Бобровицький.....	49,4	43,0	86,9	41,3
6. Борзенський.....	43,2	39,3	91,0	29,2
7. Буринський.....	69,1	61,5	88,9	53,0
8. Варвинський.....	39,1	29,8	71,1	30,3
9. Глинський.....	43,0	35,2	82,0	36,4
10. Глухівський.....	61,2	57,8	94,5	40,9
11. Городнянський.....	47,6	43,3	91,0	39,4
12. Гремяцький.....	23,2	22,0	94,6	22,4
13. Дмитрівський.....	55,4	49,4	89,2	50,5
14. Добрянський.....	33,6	28,2	83,8	23,8
15. Дубов'язівський.....	41,3	40,0	96,6	37,8
16. Червоний.....	34,5	31,1	90,4	32,8
17. Іваницький.....	34,2	27,8	81,4	28,9
18. Іченський.....	61,4	54,6	89,0	41,4
19. Михайло-Коцюбинський.....	46,6	44,7	96,0	45,7
20. Комарівський.....	39,9	33,1	83,0	34,3
21. Конопіський.....	97,1	95,8	98,7	57,3
22. Коропський.....	49,1	43,3	86,1	37,7
23. Корюківський.....	45,6	40,8	89,3	33,4
24. Крелевецький.....	56,6	53,6	96,3	42,6
25. Козелецький.....	35,3	33,4	94,5	30,5
26. Куликівський.....	42,0	34,6	82,6	35,9
27. Лосинівський.....	47,8	37,6	74,4	37,5
28. Любецький.....	29,7	26,2	88,0	23,7
29. Мало-Дівицький.....	36,8	28,0	75,9	28,5
30. Менський.....	47,8	43,5	91,0	38,1
31. Недригайлівський.....	65,6	50,9	77,5	49,9
32. Ніженський.....	89,4	76,2	85,2	44,3
33. Н. Сіверський.....	53,1	45,5	85,6	37,2
34. Н. Басанський.....	49,5	40,3	81,4	40,0
35. Носівський.....	55,3	49,4	90,0	48,5
36. Олишівський.....	37,2	35,0	94,0	35,6
37. Остерський.....	66,9	60,7	91,0	62,6
38. Понорницький.....	35,4	31,6	86,4	31,7
39. Прилуцький.....	76,3	71,6	93,8	39,5
40. Путивельський.....	59,7	54,3	90,8	48,4
41. Ріпкинський.....	40,7	34,0	83,4	33,7
42. Роменський.....	76,7	67,6	88,1	45,3
43. Семенівський.....	55,2	43,2	78,3	40,2
44. С.-Будський.....	41,9	32,5	77,6	27,4
45. Смілівський.....	55,9	42,8	76,5	42,0
46. Сосницький.....	40,5	35,3	87,0	32,0
47. Сріблянський.....	46,6	36,5	78,3	38,7
48. Талалаївський.....	60,0	51,8	86,3	51,6
49. Тупичівський.....	30,0	26,9	90,0	27,7
50. Холменський.....	46,2	40,4	87,4	40,0
51. Хмельчанський.....	28,3	25,5	90,0	25,7
52. Шапигінський.....	38,8	36,7	94,7	37,1
53. Шостенський.....	60,8	71,5	117,6	50,0
54. Щорсівський.....	38,2	34,2	89,6	27,3
55. Яблунівський.....	30,3	23,0	75,6	23,6
56. Ямпольський.....	53,7	56,7	105,6	49,0

Оригінал. Машинопис [6, арк. 23—40].

Дані про рух населення в містах України за 1897–1937 роки

НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР за роки 1897–1937

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО	Перепис 6/1–1937 р.
	1897	1920	1926	поточн. обліку на 1/1–1936 р.	
1. Вінниця	26,1	42,5	58,0	79,0	79,9
2. Бердичів	51,8	41,9	55,6	57,2	53,2
3. Жмеренка	15,7	13,2	22,2	24,9	22,4
4. Кам'янець-Подільськ	38,1	31,5	32,1	37,9	30,4
5. Могилів.-Под. [ільський]	18,3	20,5	23,0	24,6	20,4
6. Проскурів	25,0	18,1	32,0	36,9	30,9
7. Бершадь	10,0	9,9	11,8	10,7	9,8
8. Гайсин	9,4	11,7	15,3	17,2	13,5
9. Заслав	12,6	...	11,7	13,4	10,9
10. Казатин	8,6	10,4	15,0	19,8	17,5
11. Полонне	16,3	...	16,4	19,0	22,0
12. Славута	8,5	...	10,5	15,9	14,4
13. Старо-Константинів	16,3	...	16,8	19,8	19,9
14. Тульчин	16,2	12,0	17,4	12,6	13,5
15. Хмельник	9,3	11,0	10,8	13,8	10,3
16. Шепетівка	8,0	...	14,7	21,0	21,7

4 прим.
16/1–37 р.

кб

Копія. Машинопис [6, арк. 47].

**НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР
за роки 1897–1937**

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО	Перепис 6/1–1937 р.
	1897	1920	1926	поточн. обліку на 1/1–1936 р.	
1. Дніпропетровськ	108,4	189,9	232,9	392,0	449,7
2. Запоріжжя	18,8	25,1	55,7	232,0	240,4
3. Дніпродзержинськ	16,9	24,8	34,2	160,0	153,8
4. Кривий Ріг	14,9	12,2	31,3	96,6	101,4
5. Мелітополь	16,5	22,4	25,3	37,5	57,2
6. Олександрія	14,0	21,9	18,7	12,6	15,6

4 прим.
16/1–37 р.

кб

Копія. Машинопис [6, арк. 48].

**НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР
за роки 1897–1937**

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО	Перепис 6/1–1937 р.
	1897	1920	1926	поточн. обліку на 1/1–1936 р.	
1. Сталіно	28,1	38,0	106,9	276,0	239,4
2. Горлівка	7,0	...	23,1	76,0	85,7

З історії науки

3. Орджонікідзе.....	20,6	24,3	93,0	84,3
4. Кадіївка.....	8,3	17,2	79,0	64,2
5. Константинівка.....	3,1	...	25,3	84,0
6. Краматорськ.....	6,3	13,3	94,0	93,4
7. Ворошиловград.....	20,4	56,9	71,8	136,0
8. Макіївка.....	31,1	15,9	51,5	158,0
9. Маріупіль.....	15,8	55,2	53,9	193,0
10. Слав'янськ.....	19,3	31,5	28,8	65,0
11. Артемівськ.....	9,8	23,6	37,8	60,0
12. Старобільськ.....	...	4,7	14,0	19,0
13. Ворошиловськ.....	...	10,9	16,0	60,0
14. Красногоровка.....	14,0	13,6
15. Лисичанськ.....	12,4	6,6	28,0	23,4
16. Чистяково.....	...	2,1	58,0	49,9
17. Красн. Луч.....	...	7,0	34,0	45,4
18. Лиман.....	1,3	...	3,4	11,8
19. Постишево.....	2,6	7,7	11,4	24,0
20. Ровеньки.....	9,7	21,0
21. Рубіжна.....	0,6	...	4,5	24,5
				20,0

4 прим.

16/І–37 р.

кб

Копія. Машинопис [6, арк. 49].

НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР за роки 1897–1937

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО поточн. обліку на 1/І–1936 р.	Перепис 6/І–1937 р.
	1897	1920	1926		
1. Київ.....	22,7	366,4	513,6	663,0	747,5
2. Житомир.....	60,3	56,4	76,7	85,7	75,1
3. Біла Церква.....	35,4	22,9	43,0	46,3	38,2
4. Сміла.....	19,6	21,1	23,3	24,3	29,4
5. Умань.....	31,0	44,2	44,8	41,7	37,4
6. Черкаси.....	29,6	...	39,5	41,0	45,6
7. Богуслав.....	11,4	11,8	12,1	10,8	7,5
8. Васильков.....	18,7
9. Звенігородка.....	16,9	19,9	17,8	16,2	12,0
10. Коростень.....	2,6	6,0	12,0	28,0	24,0
11. Малін.....	4,3	6,7	8,8	12,0	9,7
12. Нов. Волинськ.....	16,8	...	14,9	19,6	19,8
13. Переяслав.....	14,6	15,2	15,5	18,5	10,1
14. Радомисль.....	10,9	9,8	12,9	13,4	12,0
15. Фастов.....	10,7	8,2	14,2	16,5	17,3
16. Золотоноша.....	8,7	16,0	15,5	15,0	16,0

4 прим.

16/І–37 р.

кб

Копія. Машинопис [6, арк. 50].

НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР за роки 1897–1937

М.А.Р.С.Р.	Населення за переписами			Дані УНГО поточн. обліку на 1/І–1936 р.	Перепис 6/І–1937 р.
	1897	1920	1926		
1. Тираспіль.....	22,7	23,0	21,7	38,5	38,4

4 прим.
16/І–37 р.

кб

Копія. Машинопис [6, арк. 51].

НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР за роки 1897–1937

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО поточн. обліку на 1/І–1936 р.	Перепис 6/І–1937 р.
	1897	1920	1926		
1. Одеса.....	380,7	427,8	420,9	533,0	534,0
2. Миколаїв.....	86,3	108,9	104,9	142,6	134,7
3. Кірово.....	58,8	76,3	66,5	101,2	87,2
4. Херсон.....	57,2	74,5	58,8	86,0	81,0
5. Первомайськ.....	21,2	24,7	31,7	40,0	29,0
6. Вознесенськ.....	15,7	17,4	21,6	20,7	20,6
7. Криве Озеро.....	4,4	4,3	4,2	3,9	2,1

4 прим.
16/І–37 р.

кб

Копія. Машинопис [6, арк. 52].

НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР за роки 1897–1937

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО поточн. обліку на 1/І–1936 р.	Перепис 6/І–1937 р.
	1897	1920	1926		
1. Харків.....	165,6	285,2	417,3	625,0	742,3
2. Кременчуг.....	52,8	66,4	58,8	78,0	76,3
3. Полтава.....	49,3	76,6	92,0	113,0	102,8
4. Ахтирка.....	23,4	25,2	27,0	31,1	25,6
5. Суми.....	27,6	37,2	44,9	53,0	54,8
6. Лубни.....	10,1	18,7	21,3	25,4	23,0
7. Білоп'лля.....	15,2	14,3	17,9	17,4	16,2
8. Богодухів.....	...	14,3	16,0	16,0	14,6
9. Вовчанськ.....	11,0	11,8	20,8	19,6	18,5
10. Изюм.....	8,4	15,1	9,5	12,9	29,1
11. Красноград.....	6,4	10,8	12,7	13,2	14,2
12. Куп'янськ.....	7,0	11,8	15,2	20,1	25,4

З історії науки

13. Лебедин	14,3	16,6	19,3	16,8	16,5
14. Лозова	5,2	9,9	13,2	17,3	17,9
15. Миргород.....	10,0	13,7	14,4	21,3	15,0
16. Пирятин.....	8,0	11,2	12,2	14,3	11,1
17. Хорол.....	8,0	10,8	10,6	10,4	9,5
18. Чугуєв.....	12,6	14,5	14,4	20,2	35,8

4 прим.
16/І–37 р.
кб

Копія. Машинопис [б, арк. 53].

НАСЕЛЕННЯ МІСТ УРСР за роки 1897–1937

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ	Населення за переписами			Дані УНГО	Перепис 6/І–1937 р.
	1897	1920	1926	поточн. обліку на 1/І–1936 р.	
1. Чернігів.....	25,7	30,0	35,2	51,8	58,6
2. Конотоп.....	18,8	25,6	33,6	40,8	38,4
3. Ніжин.....	32,1	29,6	38,0	35,1	33,2
4. Прилуки.....	18,5	23,7	28,6	34,9	30,0
5. Глухів.....	14,8	13,0	16,0	19,6	17,4
6. Кролевець.....	10,4	11,7	12,6	12,9	12,0
7. Н. Сіверськ.[ий].....	9,2	8,9	9,2	12,2	9,7
8. Ромни.....	15,6	23,8	25,8	21,3	21,8
9. Шостка.....	4,4	7,1	8,5	21,5	...
10. Остер.....	6,6	5,7	6,8	5,4	5,4

4 прим.
16/І–37 р.
кб

Копія. Машинопис [б, арк. 54].

*Доповідна начальника управління народногосподарського обліку Держплану УРСР Рябичка
до голови Раднаркому УРСР Д. Коротченка
про попередні результати перепису населення*

30 січня 1939 року

**СОВ. СЕКРЕТНО
У С С Р**

УПРАВЛЕНИЕ НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА

г. Киев
№ 20

30 января 1939 года
Экз. № 1.

**ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УССР
Тов. КОРОТЧЕНКО Д. С.**

По предварительным телеграфным донесениям областных управлений Нархозучета население УССР по переписи 1939 года составляет 29,2 мил. человек, в т. ч. по городу 10,6 мил. и по селу 18,6 [мил.] человек.

Дефектная цифра численности населения УССР по переписи 1937 года равняется 28,2 мил. человек, в т. ч. по городу 8,5 и по селу 19,7 мил. человек.

Естественный прирост населения УССР за 1937 и 1938 годы выражается в количестве 1,5 мил. человек.

Дефектная цифра численности населения переписи 1937 г. вместе с естественным приростом населения за указанные два года образует 29,7 мил. человек.

Полученная при переписи 1939 года цифра численности населения меньше этой последней цифры на 0,5 мил. человек.

Это явление в основном, очевидно, объясняется результатом механического движения населения УССР за 1937 и 1938 г., точно судить не могу, ибо механического движения населения Укр. Нархозучет не имеет.

В известной мере указанная нехватка населения объясняется и пропуском населения, допущенным в переписи 1939 года. Контрольная проверка переписи, начатая в городах 21/1 и по селу 27/1, выявила пропуск населения в 17 550 человек, что явно недостаточно и свидетельствует о прямой недооценке этой работы со стороны местных органов Нархозучета и руководителей райкомов КП(б)У и райисполкомов.

**НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ
НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА
У. С. С. Р.**

(РЯБИЧКО)

Оригінал. Машинопис [2, арк. 2—3].

На документі є помітка: «т. Коротченко ознакомлен. Дана телеграма».

*Довідка начальника управління народногосподарського обліку УРСР Рябичка
для голови Раднаркому УРСР Д. Коротченка
про попередні результати перепису населення*

2 лютого 1939 року

УПРАВЛЕНИЕ НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА УССР

Г. Киев, 2 февраля 1939 г.
№ 23

СЕКРЕТНО
Экз. № 1.

**ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УССР
Тов. КОРОТЧЕНКО Д. С.**

СПРАВКА

О ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫХ ИТОГАХ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1939 г. ПО УССР

ПО ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫМ ДАННЫМ переписи 1939 года численность населения УССР составляет 29,2 мил. человек.

К этому количеству необходимо прибавить 220 тысяч человек гражданского населения, переписанного в особом порядке НКО, НКВД и НКВМФ. Всего по переписи 1939 года имеем, таким образом, 29,4 мил. человек.

По переписи 1937 года указанными наркоматами было переписано гражданского населения 165 тысяч человек.

Вместе с этим населением численность населения УССР по дефектным данным переписи 1937 года равняется 28,4 мил. человек. Естественный прирост населения за 1937 и 1938 гг. составляет 1,5 мил. человек.

Итоги переписи 1937 года, дополненные данными о естественном приросте населения УССР за два года, определяют заниженную цифру населения УССР в 29,9 мил. человек.

Полученная по переписи 1939 года численность населения УССР меньше этой только что указанной цифры на 0,5 мил. человек.

Особенно большое снижение имеется по следующим областям: Каменец-Подольской на 90 тысяч человек, Харьковской и Полтавской по 67 тысяч человек.

Итоги по Николаевской, Одесской и Днепропетровской области дали незначительный прирост населения, однако и по этим областям имеются районы, дающие снижение численности населения против переписи 1937 года и естественного прироста за два года.

За пять дней контрольного обхода в городах и два дня в сельских местностях инструкторами-контролерами дополнительно было переписано 17.553 человека по одной трети всего количества счетных участков.

Нами предложено начальникам облУНХУ принять меры к обеспечению высокого качества контрольных обходов и лично доложить Секретарю Обкома КП(б)У и Председателю Облисполкома о предварительных порайонных итогах переписи 1939 года с тем, чтобы они дали указания Секретарям Райкомов КП(б)У и Председателям Райисполкомов о тщательном проведении контрольных обходов и о проверке тех инструкторских участков, по которым вовсе не обнаружено или мало обнаружено пропусков при контрольных обходах.

Приложение: Таблица областных итогов переписи 1939 года.

**НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ
НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА УССР
(РЯБИЧКО)**

Отп. 2 экз.

№ 1 адресату

№ 2 В дело

рт.

Оригінал. Машинопис [2, арк. 5–6].

**ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ИТОГИ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1939 года
В СРАВНЕНИИ С ПЕРЕПИСЬЮ 1937 года (в тысячах)**

ОБЛАСТИ	Наличное населен. по переписи 1937 г.	Естеств. Прирост за 1937 и 1938 г.	Данные 1937 г. плюс естествен. прирост (гр. 2+3)	Наличное население по переп. 1939 г.	Разница между данными переписи 1939 г. в сравнении с переписью 1937 г. плюс естествен. прирост за 1937–1938 г.
А	1	2	3	4	5
Киевская.....	2672	152	2824	2784	- 40
Черниговская.....	2512	106	2618	2561	- 57
Житомирская.....	1536	88	1624	1564	- 60
Винницкая.....	2157	104	2261	2206	- 55

Кам.-Подольская	1653	72	1725	1635	- 90
Полтавская	2184	112	2296	2229	- 67
Харьковская	2268	128	2396	2329	- 67
Сталинская	2845	149	2994	2940	- 54
Ворошиловград.[ская]	1717	89	1806	1763	- 43
Днепропетровская.....	3402	216	3618	3624	+ 6
Николаевская	1473	90	1563	1588	+ 25
Одесская	1707	85	1792	1808	+ 16
Молдавск.[ая] АССР	566	31	597	573	- 24
г. Киев	743	28	771	805	+ 34
г. Харьков.....	743	28	771	785	+ 14
Всего по УССР	28.178	1.478	29.656	29.194	- 462 тыс.

**БЮРО ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ
УПРАВЛЕНИЯ НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО
УЧЕТА УССР**

Оригінал. Машинопис [2, арк. 7].

**ИТОГИ КОНТРОЛЬНОГО ОБХОДА НА КОНЕЦ ДНЯ 28 ЯНВАРЯ
В ГОРОДСКИХ И СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЯХ**

ОБЛАСТИ	% % проверенных счетных участков	Выявлено в них число лиц	Число лиц, выявленных на обходе счетных участков
а	1	2	3
Киевская.....	26,1	1309	0,9
Черниговская	28,8	808	0,6
Житомирская.....	27,1	796	0,9
Винницкая	25,4	961	1,0
Кам.-Подольская	27,1	698	0,8
Полтавская	32,3	1115	0,8
Харьковская	31,3	1189	0,8
Сталинская	53,3	2167	0,6
Ворошиловградская	50,4	1397	0,7
Днепропетровская.....	42,8	1907	0,6
Николаевская	35,0	847	0,8
Одесская	36,5	1443	1,0
Молдавская АССР	28,8	341	1,1
г. Киев	66,5	1063	0,8
г. Харьков.....	56,4	1512	1,4
ВСЕГО по УССР	37,7	17553	0,8

Оригінал. Машинопис [2, арк. 8].

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 2, оп. 12, спр. 1, арк. 143–147.
2. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 12, спр. 70.
3. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 14, спр. 14, арк. 19.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 20, спр. 5458, арк. 48.
5. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5460.
6. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 7163.
7. Всесоюзная перепись населения 1937 г.: Краткие итоги / сост. Н. А. Араловец, В. Б. Жиромская, И. Н. Киселев. – Москва : Институт истории СССР АН СССР, 1991. – 239 с.
8. Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги. Сборник документов и материалов. – Москва : РОССПЭН, 2007. – 320 с.
9. Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / упоряд. А. І. Кудряченко. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2008. – 336 с.
10. Демографические процессы в СССР : сб. науч. трудов / отв. ред. А. Волков. – Москва : Наука, 1990. – 216 с.
11. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Київської області УСРР. – Харків : Вид. упр. справами РНК УСРР, 1933. – 266 с.
12. Коваленко Л. 33-й: голод: Народна книга-меморіал / підгот. Лідією Коваленко і Володимиром Маняком. – Київ : Рад. письменник, 1991. – 583 с. : іл.
13. Кульчицький С. Український Голодомор: оцінка втрат / С. Кульчицький // Краєзнавство. – 2013. – № 4 (85). – С. 37–54.
14. Левчук Н. М. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки / Н. М. Левчук, Т. Г. Боряк, О. Воловина, О. П. Рудницький, А. Б. Ковбасюк // Український історичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 84–112.
15. Правда. – 1939. – 2 июня.
16. Российская газета. – 2006. – 6 декабря.
17. Українські вісті (Новий Ульм). – 1953. – 22 жовтня.